

URSZULA DERNOWSKA

The Maria Grzegorzewska University
in Warsaw, Poland

Email: udernowska@aps.edu.pl

ORCID: 0000-0003-2839-1077

JOANNA GÓRECKA

No Bell Institute of Educational
Innovation, Poland

Email: joannagorecka@nobell.edu.pl

ALEKSANDRA TEUŚCIAK-DELIOWSKA

The Maria Grzegorzewska University
in Warsaw, Poland

Email: adeliowska@aps.edu.pl

ORCID: 0000-0002-0952-8931

**METAFORA JAKO SPOSÓB BADANIA
SUBTELNYCH ELEMENTÓW KULTURY
SZKOŁY: „SZKOŁA INNA NIŻ WSZYSTKIE”
W UCZNIOWSKIEJ METAFORZE – RAPORT
Z BADAŃ**

**METAPHOR AS A WAY TO EXPLORE
SUBTLE ELEMENTS OF SCHOOL CULTURE:
"A SCHOOL UNLIKE ANY OTHER" IN A
STUDENT METAPHOR - RESEARCH
REPORT**

ABSTRACT

Objectives: Metaphor can be a tool of knowing the culture of the organization. It can be used to diagnose and improve the organization, including the school. Transferring ideas about the school to other objects allows researchers to reach subtle elements of school culture which resist quantitative approaches, hence the intention to include metaphorical analysis in scientific investigations focused on the culture of the school of alternative education. The article presents a fragment of research material collected as part of a team project aimed at empirical recognition and comparison of cultures of selected non-public primary schools – schools "other than all".

Material d methods: Using metaphor as a textual tool to study empirically elusive elements of school culture, an attempt was made to get closer to students' ways of reading and understanding school reality. The study was conducted in a non-public primary school, implementing an alternative education model in practice. The material was collected thanks to the tasks carried out by the eighth grade students. The task consisted of a text and a drawing part. The students' products obtained in this way were analyzed.

Results: As a result of the collected material analysis, five groups of metaphors were identified: (1) culture/climate, (2) hybrid, (3) catastrophic, (4) chaos, (5) prison.

Conclusions: The analysis of the data revealed a diversity of perception and interpretation of this reality, which allows us to conclude about a diverse, heterogeneous image of the studied school as an organization.

STRESZCZENIE

Cel pracy: Metafora może być narzędziem poznawania kultury organizacji, może służyć diagnozie i doskonaleniu organizacji, w tym również szkoły. Przeniesienie wyobrażeń o szkole na inne obiekty pozwala badaczom docierać do subtelných elementów kultury szkoły, wymykających się ujęciom ilościowym, stąd zamysł uwzględnienia analizy metaforycznej w dociekaniach naukowych skoncentrowanych na kulturze szkoły alternatywnej edukacji. W artykule zaprezentowano fragment materiału badawczego zgromadzonego w ramach realizacji zespołowego projektu, którego celem jestem empiryczne rozpoznanie i porównanie kultur wybranych niepublicznych szkół podstawowych – szkół „innych niż wszystkie”.

Materiał i metody: Korzystając z metafory jako tekstualnego narzędzia do badania trudno uchwytnych empirycznie elementów kultury szkoły, podjęto próbę zbliżenia się do uczniowskich sposobów odczytywania i rozumienia rzeczywistości

szkolnej. Badanie przeprowadzono w niepublicznej szkole podstawowej, realizującej w praktyce alternatywny model edukacji. Materiał zgromadzono za pomocą zadania, które realizowali uczniowie klas ósmych. Zadanie składało się z części tekstowej i rysunkowej. Otrzymane w ten sposób wytwory uczniów poddano analizie.

Wyniki: W wyniku analizy zebranego materiału wyłoniono pięć grup metafor: (1) kultury/klimatu, (2) hybrydowa, (3) katastroficzna, (4) chaosu, (5) więzienia.

Wnioski: Analiza danych ujawniła różnorodność postrzegania oraz interpretacji tej rzeczywistości, co pozwala wnioskować o zróżnicowanym, niejednorodnym obrazie badanej szkoły jako organizacji.

KEYWORDS: *metaphor, school culture, school in student metaphor, school "other than all", innovative school*

SŁOWA KLUCZOWE: *metafora, kultura szkoły, szkoła w uczniowskiej metaforze, szkoła „inna niż wszystkie”, innowacyjna szkoła*

WPROWADZENIE

Badanie kultury szkoły stanowi spore wyzwanie nie tylko z uwagi na trudności w operacjonalizacji samego przedmiotu analiz, czy choćby ze względu na potrzebę interdyscyplinarnego ich profilowania. Istotne jest również to, że wymaga ono dotarcia do subtelnych elementów eksplorowanego fenomenu, takich jak wartości, spostrzeżenia, przeżycia, odczucia itp. – elementów wymykających się pomiarom, trudnych do przełożenia na język danych ilościowych. Ich uwzględnienie jest jednak niezbędne do zbudowania spójnego, komplementarnego obrazu kultury danej instytucji edukacyjnej.

W artykule zaprezentowano fragment materiału empirycznego zgromadzonego w ramach realizacji zespołowego projektu, którego celem jest empiryczne rozpoznanie kultur wybranych szkół *innych niż wszystkie*, to znaczy szkół niepublicznych, realizujących alternatywne – względem powszechnego nurtu – modele edukacji oraz porównanie kultur tych placówek. Ów projekt zakłada wykorzystanie różnorodnych metod, technik i narzędzi gromadzenia materiału empirycznego, na który składają się dane ilościowe i jakościowe po to, żeby lepiej opisać i zrozumieć codzienność niekonwencjonalnych instytucji edukacyjnych. We wspomnianym badaniu posłużono się metaforą jako

narzędziem poznawania uczniowskich spostrzeżeń, odczuć związanych z tym, *kim jesteśmy*, przeżyć związanych ze szkołą. Celem artykułu będzie zaprezentowanie rezultatów działań badawczych zorientowanych na uchwycenie trudno dostępnych elementów kultury szkoły, a także zwrócenie uwagi na możliwość wykorzystania metafory jako empirycznego instrumentu diagnozy, oceny oraz zmiany kultury organizacji (szkolnej).

METAFORA AD FONTES

Punktem wyjścia badawczej refleksji dotyczącej metafory należy uczynić konstatację George'a Lakoffa i Marka Johnsona, którzy odkryli, że *metafora jest wszechogarniająca w codziennym życiu, nie tylko w języku, ale w myśleniu i działaniu. (...) Zwykły system pojęciowy, w odniesieniu zarówno do myślenia, jak i działania, jest fundamentalnie metaforyczny w swojej naturze* (Lakoff i Johnson, 2003, s.4). Powyższe założenie ukazuje, jak długą drogę *metodologiczną* przeszedł ów trop semantyczny. Od Arystotelesowskiej definicji przeniesienia nazwy jednej rzeczy na inną: z rodzaju na gatunek, z gatunku na rodzaj, z jednego gatunku na inny, z nazwy rzeczy na inną na zasadzie analogii (Arystoteles 1988, s. 63) do rozpoznań ujmujących metaforę, w wymiarach: kognitywnym, interpretatywno-konstruktywistycznej proveniencji, dyskursu społeczno-kulturowego, mającego potencjał kwestionowania zastanego status quo (por. Jendza, 2017). Ponadto metafora znalazła *poczesne miejsce* wśród badaczy reprezentujący różne dziedziny i kierunki. Zajmowali się nią: psycholodzy, terapeuci, pedagodzy, filozofowie, historycy idei, nawet naukowcy zgłębiający języki nauk przyrodniczych (por. tamże).

Warto podkreślić, że drugi i trzeci wymiar, z *punktu widzenia badań edukacyjnych, stanowi ważny trop dla krytycznie zorientowanych badaczy edukacji* (tamże, s.242). Rejestruje metaforę nie tylko w kontekście tropu stylistycznego, ale także jako wartościowe narzędzie poznawcze, dzięki któremu podmiot postrzegający może nazwać i objaśnić zaistniałe w rzeczywistości zdarzenia (por. Borawska-Kalbarczyk, 2020).

WYKORZYSTANIE METAFORY W BADANIU (KULTURY) ORGANIZACJI

Na początku lat 80. XX wieku zaczęły pojawiać się publikacje poświęcone wykorzystaniu metafory w teorii organizacji (Morgan, 1980; 1983; 1986; Weick i Daft, 1983; zob. także: Golnau, 2016). Zainteresowanie to ciągle rośnie, głównie za sprawą wzrostu liczby prac teoretycznych i empirycznych poświęconych roli języka i dyskursu w życiu organizacyjnym, a także przez rozwój teorii i analizy metafor w pracach z zakresu nauk społecznych (np. Grant i Oswick, 1996; Cameron, 2003; Pragglejaz, 2007; Cornelissen i in., 2008). Opierając się na różnych tradycjach, zainteresowanie metaforą w tych dziedzinach poparte jest poglądem, że metafory są kluczowe dla ludzkiego dyskursu i zrozumienia (np. Cassirer, 1946). Metafory łączą dziedziny ludzkiego doświadczenia i wyobraźni. Kierują postrzeganiem i interpretacją rzeczywistości oraz pomagają formułować wizje i cele. Jednocześnie metafory ułatwiają i pogłębiają rozumienie otaczającego świata. Podobnie, gdy próbuje zrozumieć się organizację (jako naukowcy lub osoby w niej pracujące), używa się metafor, aby uczynić organizację bardziej zwartą i zrozumiałą (por. Cornelissen i in., 2008). Także polscy badacze sięgają po metaforę w badaniu organizacji, wykorzystując ją na różne sposoby, np. jako narzędzie do diagnozy potrzeb użytkowników organizacji (Kuraś i Zajęc, 1996), jako narzędzie wstępnej diagnozy stanu organizacji oraz kształtowania jej wizji (Zajęc, 2004) czy też badania relacji społecznych w organizacji (Pawłowska, 2006). Łukasz Sułkowski (2004) zauważa, że metafory mogą odnosić się do całej organizacji, inne do zachowań ludzi w organizacjach, do rozwoju strategii, jak i do kultury organizacyjnej.

Słynnym propagatorem perspektywy metaforycznej jest Gareth Morgan, który w przełomowej książce *Obrazy organizacji* proponuje konstruktywistyczne spojrzenie na rozwój wiedzy i teorii organizacji. Dostrzegając walor metafory jako narzędzia tekstualnego, które można wykorzystać do diagnozy i zmiany organizacji, Morgan używa określenia *metafora* w szerokim znaczeniu. Oznacza to, że wspomniany autor częściej operuje obrazami, skojarzeniami czy analogiami niż metaforami *sensu stricte*. W ujęciu Morgana metafora jest określona jako doświadczenie i rozumienie pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej rzeczy (Sułkowski 2011). W rzeczywistości analiza

metaforyczna Morgana (1986) jest uważana za jedno z najbardziej intrygujących podejść do analizy organizacji i *umieszczenia rozwoju teorii organizacji w kontekście filozoficznym i socjologicznym* (Morgan, 2011, s. 459). Podejście to składa się z różnych metafor, z których każda tworzy soczewkę, za pomocą której dodaje się nowe informacje i znaczenia, aby osiągnąć zrozumienie opisu organizacji. Jak twierdzi Morgan (1986), metafory są kamieniem węgielnym naszego rozumienia i myślenia, a wszystkie proponowane teorie dotyczące organizacji mają charakter metaforyczny. Z perspektywy Morgana organizacje cechuje zawilość, niejasność i paradoksy. Dlatego też, wykorzystując projekcje metaforyczne jako narzędzia, można interpretować i próbować zrozumieć owe zawilości, niejasności i paradoksy. W pracy Morgana organizacje są metaforycznie wyobrażane na różne sposoby, takie jak maszyny, mózgi, organizmy, *psychiczne więzienia*, systemy polityczne, *przepływy i transformacje* czy narzędzia dominacji (zob. także: Sułkowski, 2004). Te metafory przedstawiają organizację z różnych punktów widzenia, potencjalnie odkrywając ukryte aspekty i przyczyniając się do pogłębienia wiedzy o organizacji.

Po dokonaniu przeglądu literatury przedmiotu z tego zakresu można skonstatować, że sporo prac koncentruje się na omawianiu teoretycznych implikacji i aspektów metafor organizacyjnych. Jednak w ciągu ostatnich kilku dekad wielu badaczy próbowało w swoich badaniach przyrzeć się organizacjom przez pryzmat metafor. Joep P. Cornelissen i współpracownicy (2008) dokonali przeglądu prac poświęconych wykorzystaniu metafor w badaniach organizacyjnych. Odnotowali różnice w przedmiocie i formie badań. Swoje ustalenia uporządkowali z wykorzystaniem dwóch kontinuum. Pierwsze wyznaczone jest według skupienia analitycznego (projektowanie metafor *versus* wychwytywanie metafor będących już w użyciu), drugie zaś według formy analitycznej (podejście kognitywne, bezkontekstowe *versus* podejście dyskursywne, kontekstowe). Prace z zakresu teorii organizacji (ang. *organizational theory*) i komunikacji organizacyjnej (ang. *organizational communication*) wykorzystują raczej projektowanie metafor, co jest pomocne w prowadzeniu rozważań teoretycznych, budowaniu teorii i projektowaniu badań. Badacze koncentrujący się na rozwoju organizacyjnym (ang. *organizational development*) mają tendencję do wykorzystywania metafor jako narzędzia interwencji w celu *odmrożenia* określonych ustalonych sposobów myślenia i opracowania

alternatywnych scenariuszy dla danej organizacji. Badania zaś zachowań organizacyjnych (ang. *organizational behavior*) kładą nacisk na metafory używane w opisach krytycznych wydarzeń w ich organizacji. Dokonany przez badaczy przegląd wskazuje na dużą różnorodność metodologiczną związaną z identyfikacją i analizą metafor, co należy wziąć pod uwagę w projektowaniu dalszych badań.

METAFORA W BADANIU KULTURY SZKOŁY

Po metafory sięga się także w badaniu organizacji szkoły. Metafory są jednym ze skutecznych sposobów poznawania percepcji jednostek. W działalności szkoły może ułatwić zrozumienie postrzegania szkoły i formy działalności edukacyjnej (Cerit, 2006).

W polskiej literaturze przedmiotu zauważyć można dwa podejścia związane z wykorzystaniem metafory w odniesieniu do kultury szkoły. Pierwsze dotyczy metaforycznego ujmowania rzeczywistości szkolnej przez badaczy szkoły w celu *odstąpienia* niewidocznych lub niedostrzegalnych aspektów działania szkoły. Przykład stanowią prace Marii Dudzikowej, które Anna Babicka-Wirkus (2018) podzieliła na dwie grupy wyznaczone przez potencjał blokujący lub wyzwalający. Do metaforycznych ujęć kultury szkoły, które oddają jej *blokujący* charakter badaczka zaliczyła: kulturę pozoru, uniku i nieufności. W grupie kultur o potencjale wyzwalającym mieszczą się z kolei ujęcia szkoły jako wojny i jako kultury śmiechu. Lista metafor dotyczących szkoły jest jednak o wiele dłuższa. Maria Janukowicz (2010) opisuje szkołę za pomocą metafor: tostera-opiekacza, gaśnicy przeciwpożarowej, papugi, dziadka do orzechów oraz starego i zniszczonego samochodu czy miniaturowego zwierzyńca (2010). Inne przykłady takiego podejścia wobec wykorzystania metafory w odniesieniu do szkoły stanowią prace Bogusława Śliwerskiego (2017) czy Marii Czerepaniak-Walczak (2020).

Drugie podejście dotyczy wykorzystania metafory jako metody/narzędzia badań prowadzonych z udziałem członków/uczestników społeczności szkolnej. W tym przypadku twórcami metaforycznego przekazu o szkole, jako złożonej mikrostrukturze społecznej, stają się bezpośrednio uczniowie

lub nauczyciele (Tuohy 2002, s. 71). Przykład stanowią analizy przedstawione przez Wiesławę Martyniuk (2010) za sprawą uczniowskich reportaży przygotowanych na Ogólnopolski Turniej Reportażu dla Licealistów. Na podstawie analizy treści reportaży relacjonujących szkolne życie z perspektywy ucznia opisała pięć metaforycznych obrazów szkoły, którą uczniowie porównali do: więzienia, nudnego obowiązku, rajskiego horroru, filmu oraz rewii mody. O wykorzystaniu metafory w badaniach prowadzonych z udziałem uczniów różnych etapów szkolnych pisze także Jarosław Jendza (2017).

Cennet Engin Demir (2007) przeprowadził badanie dotyczące postrzegania szkoły przez tureckich i amerykańskich uczniów gimnazjów, badając wytwarzane przez nich metafory. W ramach tego badania przeprowadzono wywiady z 18 amerykańskimi i 24 tureckimi uczniami. Wyniki pokazują różnice w postrzeganiu edukacji szkolnej w zależności od kultury pochodzenia. Tureccy uczniowie postrzegali środowisko szkolne jako rodzinne, opiekuńcze, wzorowe pod względem edukacyjnym i atrakcyjne fizycznie. Szkoła była również postrzegana jako podstawowy warunek przygotowania do życia i możliwości zatrudnienia, obiecujący awans społeczny w wieku dorosłym. Podczas gdy niektórzy amerykańscy uczniowie postrzegali szkołę jako dzikie, zatłoczone, chaotyczne, nudne, bolesne, uregulowane środowisko, w którym uczniowie muszą się nauczyć, aby przetrwać. Pojawiły się także nieco bardziej pozytywne metafory wskazują na szkołę jako miejsce radości, troski, zaangażowania i nauki. Badacz stwierdził, że metafory są przydatnymi narzędziami do zrozumienia, w jaki sposób uczniowie nadają sens szkole i swoim szkolnym doświadczeniom.

METODA

UWAGI WSTĘPNE

W dalszej części przedstawiono fragment materiału empirycznego zgromadzonego w ramach realizacji zespołowego projektu badawczego (BNS-4/2022-Z). Zamyśl prezentowanych w artykule działań wspierał się na założeniu, że metafory mogą być używane do diagnozy oraz oceny kultury organizacji (Cleary i Packard 1992). Inspirując się zaproponowanym przez Garetha Morgana (1986) teoretycznym modelem *odczytywania* i rozumienia organizacji na podstawie analizy metaforycznej, podjęliśmy próbę dotarcia do wyrażonego poprzez metaforę postrzegania oraz rozumienia szkolnej rzeczywistości przez uczniów szkoły podstawowej, zachowując równocześnie świadomość, że zbudowany w ten sposób obraz szkoły pozostaje, mimo wszystko, cząstkowy.

TEREN I UCZESTNICY

Badanie przeprowadzono w niepublicznej szkole podstawowej, realizującej w praktyce alternatywny model edukacji. Do udziału w nim zaproszono uczniów klas ósmych. Ta decyzja podyktowana była założeniem, że eksploracja doświadczeń związanych ze szkołą grupy względnie stałej pod względem osobowym oraz będącej w długotrwałym kontakcie z badanym miejscem, przynieść może bogaty plon poznawczy. W badaniu wzięli udział uczniowie, którzy przez kilka lat uczyli się w tzw. otwartym środowisku dydaktycznym – środowisku wolnym od transmisyjno-behawioralnych rozwiązań (brak klasycznego oceniania sumującego, zindywidualizowane tempo uczenia się uczniów, ich decyzyjność co do treści i aktywności podczas zajęć, udział uczniów w przygotowaniu procesu kształcenia).

PROCEDURA

Materiał zgromadzono za pomocą zadania, na wykonanie którego uczniowie mieli 45 minut. Zadanie składało się z części tekstowej i rysunkowej. Instrukcje cząstkowe umieszczono na przygotowanej karcie pracy (format A3) do indywidualnego wypełnienia. Najpierw proszono uczniów o dokończenie zdania: *Moja szkoła jest jak...* Następnie o zilustrowanie swojego porównania oraz wyjaśnienie, dlaczego szkoła została tak, a nie inaczej przedstawiona. Taka procedura

pozyskiwania materiału pozwoliła odsłonić mentalne struktury uczniów, które eksplikowane poprzez konkretyzację ikonograficzną (rysunek) dookreśliły konceptualizację zwerbalizowanych doświadczeń metaforycznych oraz zakreśliły szersze tło konotacyjne rysujących. Plastyczna wizualizacja metafory wspierała (wieloaspektową) interpretację materiału badawczego. Zaprezentowany w dalszej części tekstu materiał zgromadzono w maju 2023 roku.

ANALIZA DANYCH

Badane wytwory (N = 22) dostarczyły danych w formie tekstów i rysunków. Zasadnicza analiza skoncentrowana była na uczniowskich tekstach, natomiast rysunki traktowano jako ważne wsparcie w procesie docierania do sensów i znaczeń przypisywanych przez młodzież rzeczywistości szkolnej – różnym jej wymiarom i elementom.

Analityczna praca z tekstami obejmowała wstępne uporządkowanie danych (kodowanie wiersz po wierszu), ich uzupełnienie interpretacjami oraz propozycjami porządkowania metafor. Tę pracę dwie badaczki wykonywały indywidualnie oraz równolegle. Następnie podczas dyskusji skonfrontowano efekty tych działań oraz dokonano ostatecznej kategoryzacji uczniowskich metafor. W rezultacie wyłoniono pięć kategorii, w osobnej grupie lokując dokumenty, w których szkoła nie została przedstawiona w sposób metaforyczny, lecz faktograficzny (n = 2).

WYNIKI

W wyniku działań analitycznych wyszczególniono następujące grupy metafor, za pomocą których uczniowie opisali rzeczywistość szkolną oraz swoje doświadczenia z nią związane:

1. metafora kultury/klimatu (n = 9)
2. metafora hybrydowa (*kolaż*) (n = 4)
3. metafora katastroficzna (n = 4)
4. metafora chaosu (n = 2)
5. metafora więzienia (n = 1)

Każda z wymienionych kategorii będzie w dalszej części dokładnie omówiona.

METAFORA KULTURY/KLIMATU

Wśród analizowanych metafor największą liczbę stanowią te, których autorzy w swoim postrzeganiu szkoły koncentrują się na atmosferze miejsca, relacjach interpersonalnych, ale też przyjętej filozofii kształcenia, normach regulujących życie ich szkoły. Próbując uspołnić wyłaniający się z danych obraz tego miejsca, można stwierdzić, że według dość licznej grupy uczniów jest ono przestrzenią możliwości, kreatywności, jak też podzielanej rzeczywistości, którą tworzą ludzie – osoby z własną historią, odmiennością, różnie postrzegani i różnie postrzegający. Młodzi ludzie zauważają, że szkoła to nie mury, lecz ludzie decydujący o życiu tego miejsca i za to życie odpowiedzialni. To życie zaś pozostaje w jakiejś mierze nieprzewidywalne, ponieważ jest ono wolne od schematyzmu i rutyny, nacechowane ciągłą zmianą. Część metafor akcentuje codzienny wysiłek, zmęczenie, znużenie, niekiedy *robienie nudnych projektów*, przeciążenie pracą. Co jednak ciekawe, uczniowie widzą sens trudu i namacalne efekty swojej pracy, co z kolei motywuje ich do dalszych działań.

Przykłady:

Moja szkoła jest jak jeden wielki obraz narysowany ołówkiem. Uważam, że jest to trafne porównanie, ponieważ każdy uczeń i nauczyciel ma szansę coś nowego dorysować. Każdy ma możliwość zmieniania czegoś i dodania swojego pomysłu. Po roku obraz zdążył się zmienić wiele razy, tak jak szkoła (M 10).

Moja szkoła jest jak traktor: jedzie wolno, pracuje ciężko, zbiera za sobą żniwa. W szkole czas mija bardzo wolno, jest dużo nauki, umilają te chwile koleżanki i koledzy, lecz gdy po ciężkiej pracy się dostanie rezultat, to daje motywację zbierać kolejne żniwa, które motywują do kolejnej nauki (M 19).

Moja szkoła jest jak mała puszcza Pandory, jednak należy wziąć pod uwagę fakt, że zamiast nieszczęść na skalę światową, wylatują genialni ludzie z dobrymi wynikami oraz z masą ciekawych pomysłów i projektów, które dodają kolorów do obrazu nastoletniego świata. [...]. Nie jest to puszcza z ludźmi ze zrujnowanymi marzeniami, tylko puszcza pełna otwartych umysłów cieszących się życiem. [...]. Ilustracja przedstawia elastyczność i kreatywność mózgów naszej szkoły, ale to nie mury. To ludzie, którzy są w tych murach i nadają im życie, są za to [życie] odpowiedzialni. I to sprawia, że jestem w tej szkole przez 12 lat i chciałbym jeszcze zostać (M 22).

METAFORA HYBRYDOWA (KOLAŻ)

Ta grupa przenośni skupia te, w których związki metaforyczne niosą wiele różnorodnych treści poznawczych. Metafory, które określiłyśmy mianem *hybrydowych* dobrze odzwierciedlają złożony charakter życia szkoły, niejednorodność szkoły jako organizacji, którą można postrzegać wielowymiarowo i odmiennie interpretować, mając na względzie jej wymiar fizyczny, aksjologiczny, społeczno-dydaktyczny.

W tej grupie znalazły się różne metafory: centrum miasta, labirynt, kostka Rubika, ogród. Interesującą propozycją metaforycznego rozumienia szkoły jest porównanie jej do centrum miasta. Dostrzegając w niej kategorie urbanistyczne, zaakcentowano takie elementy i cechy rzeczywistości szkolnej, jak wszechobecny ruch, hałas, gwar, tłok, gdzie *każdy zakamarek tętni życiem i nie ma chwili, żeby było spokojnie* (M 9). Porównanie szkoły do centrum miasta w części rysunkowej tego przedstawienia może implikować anonimowość ludzi wypełniających tę przestrzeń, mijających się na ulicach, raczej kontaktujących się ze sobą podczas różnych epizodów niż budujących trwałe relacje. Na rysunku pojawiają się też dodatkowe elementy, o których nie wspomina się w tekście, a które zdają się wzbogacać eksponowane rozumienie. Chodzi o wyraźne zaznaczenie sklepu oraz bilbordu reklamowego, w sposób czytelny i atrakcyjny wizualnie informującego o *najnowszym telefonie za 5000 zł*. Z pewną ostrożnością można więc stwierdzić, że uwzględnienie tego typu komponentów wskazuje na dostrzeganie przez autora omawianego porównania merkantylnej orientacji przynajmniej części społeczności tej szkoły.

Wieloaspektowe rozumienie rzeczywistości szkolnej odnajdujemy w jej porównaniu do labiryntu, gdzie wprost zwrócono uwagę na przestrzeń fizyczną szkoły, elementy aksjologiczne, a także dydaktyczno-organizacyjne. Jak wyjaśnia autorka, *narysowałam labirynt, ponieważ w naszej szkole łatwo się na początku zgubić. Niektóre części budynku są starsze, a inne nowsze – reprezentują to różne kolory. Oprócz tego w ciągu dnia może wiele się stać, można iść wieloma drogami, niektóre nigdzie nie prowadzą, a inne tak. Jest tu dużo możliwości, dużo wiedzy oraz różnych doświadczeń z różnymi konsekwencjami* (M 15). W tej wizji szkoła jawi się jako przestrzeń możliwości

i wolności: można decydować o własnym uczeniu się, można *wybierać drogę*, którą chce się podążać, choć ten wybór związany jest niekiedy z błędzeniem, z różnymi konsekwencjami.

Inny uczeń swoje doświadczenia i odczucia związane ze szkołą przedstawił za pomocą metafory kostki Rubika, podkreślając w ten sposób mozaikowość, wieloelementowość, wręcz wielobarwność rzeczywistości szkolnej oraz dynamikę relacji, w jakich na co dzień pozostają względem siebie rozmaite komponenty tej zmiennej, niebanalnej rzeczywistości. Szkoła postrzegana jest jako miejsce atrakcyjne, wolne od schematyzmu, obfitujące w rozmaite zdarzenia. Indywidualne uczenie się ucznia też porównano do układania kostki Rubika: w tej szkole jest to aktywność intrygująca, ciekawa, choć równocześnie nużąca i niepewna, jeśli chodzi o ostateczne efekty, kiedy *przy ostatnim ruchu ścianki coś pójdzie nie po myśli, to traci się zainteresowanie. Jak w naszej szkole, jak nie rozumie się niektórych przedmiotów, to traci się nimi zainteresowanie* (M 17).

W tej grupie lokuje się też metafora ogrodu. Choć samo słowo *ogród* mogłoby sugerować organiczne nachylenie tego porównania, to zróżnicowanie wymiarów i elementów rzeczywistości szkolnej, jakie zawarto w tym obrazie sprawia, że wymyka się ono jednemu kontekstowi odczytania. Na podstawie analizy tekstu można stwierdzić, że autorka prezentowanej metafory wprawdzie dostrzeża w swojej szkole kategorię ogrodu, niemniej nie interpretuje *życia szkolnej organizacji*, której jest częścią, jako spójnej i jednolitej. W tym porównaniu zawiera się romantyczna, a zarazem dojrzała wizja własnego uczenia się, którego ostateczne efekty są zależne od ucznia – jego motywacji, aktywności, potrzeb i zainteresowań, rozumienia sensu poznawania rozmaitych zagadnień: *Moja szkoła jest jak mój ogród – to, czy wyrosną w nim kwiaty zależy ode mnie, to czy chcę się czegoś nauczyć można porównać do sadzenia kwiatów. Jeśli będę o nie dbać, wiedza będzie mnie ciekawiła – urosną. Jeśli uznam, że coś jest nudne i niepotrzebne – zwiedną* (M 18). W tym porównaniu szkoła ukazana jest jako przestrzeń działań ukierunkowanych na upodmiotowienie kształcenia, a zarazem przestrzeń, która nie jest całkowicie wolna od przymusu oraz działań dydaktycznych ocenianych jako ułomne, powierzchowne, nieefektywne. Autorka metafory krytykuje oderwanie programowe szkoły od potrzeb życia codziennego, zauważa też takie podejście do wiedzy, które

można określić mianem scholastycznego. Wszystko to zdaje się nadwątląć poczucie sensu edukacji szkolnej, która – jak wynika z tekstu – winna nadawać prymarne znaczenie rozwojowi uczniowskich pasji i/lub zainteresowań:

Niestety, szkoła każe mi pielegnować także te kwiaty, które nie mają w moim ogrodzie warunków do życia. Warto zacząć od tego, że szkoła nie uczy mnie jak mam zasadzić te rośliny – daje narzędzia bez pokazania i wytłumaczenia, co mam robić. [...] Do szkoły chodzę bo muszę, od czasu do czasu znajdzie się interesujący temat, ale ciągle nuda jest frustrująca. Szkoła zamiast uczyć nas jak sobie poradzić po jej opuszczeniu, każe nam przetwarzać nadmiar niepotrzebnej wiedzy, którą zakujemy na test i później zapomnimy. Aktualnie w szkole jest nudna dla mnie każda lekcja poza polskim i matematyką, przez co nie widzę żadnego celu chodzenia do niej. Wydaje mi się, że produktywniej spędziłabym czas na skupianiu się na moich pasjach i zainteresowaniach, dzięki którym naprawdę się rozwijam (M 18).

METAFORA KATASTROFICZNA

Katastroficzny wymiar metafor sprowadza się do porównania szkoły do Tytanika lub samolotu, którego silnik uległ poważnej awarii. Ów silnik jest ciekawym, a zarazem – jak się okazuje – nieoczywistym w swej symbolice, elementem uczniowskiego przekazu. Uszkodzony silnik oznacza bowiem subiektywnie odczuwaną trudność, komplikację codzienności szkolnej. Ta codzienność jest stresogenna, obfituje w obciążające sytuacje problemowe i jako taka wymaga nieraz od ucznia szybkich decyzji oraz sprawnych działań. Z drugiej jednak strony, nie zawsze należy spodziewać się realizacji *czarnego scenariusza*, ponieważ z krytycznymi momentami można wspólnie sobie poradzić:

Moja szkoła jest jak popsuty silnik w samolocie. Czasami jest napięcie i trzeba się spiąć, żeby coś zrobić, ale są też sytuacje, gdzie trzeba przystopować. Postrzegam tak moją szkołę, ponieważ nie zawsze jest tak prosto, jakby się wydawało. Na ilustracji jest pokazany spadający samolot, nie zawsze może on odbyć swojej podróży. Czasami napotykamy trudności, ale zazwyczaj udaje nam się z nimi rozprawić. Więc nie zawsze trzeba patrzeć na czarny scenariusz. Zawsze jest jakiś procent na plus (M 20).

Poszukując porównania, za pomocą którego można byłoby opisać rzeczywistość swojej szkoły, kilka osób zdecydowało sięgnąć po archetyp Tytanika – luksusowego liniowca, który, mimo powszechnego przekonania o jego doskonałości, bezpieczeństwie (tj. niezatapialności), w dramatycznych okolicznościach poszedł na dno, podczas swojego pierwszego rejsu. Ten obraz został przez grupę uczestników badania w sposób konsekwentny poznawczo *przełożony* na język opisu ich odczuć związanych ze szkołą. W analizowanych tekstach pojawiły się wspólne dominanty: czasowa i emocjonalna. Pierwsza wskazuje na początek, na pierwsze lata nauki w tej szkole oraz ostatni okres, który niekiedy jest przez autorów dookreślony i obejmuje klasę siódmą i ósmą. Natomiast dominanta emocjonalna uwidacznia radykalną zmianę samopoczucia uczniów związanego z nauką i ze szkołą – początkowo czuli się oni w tym miejscu wspaniale, byli wolni od lęku, stresu, niepokoju, ponieważ szkoła tworzyła im bezpieczne, dobre pod względem emocjonalnym warunki uczenia się i rozwoju. Jednak w odczuciu tej grupy młodzieży, od pewnego czasu wiele zmieniło się w tym wymiarze, do tego stopnia, że bezpieczna dotąd i przyjazna przestrzeń straciła swój pierwotny charakter, stając się czymś nieprzyjemnym, pozbawionym *wcześniejszej magii*, czymś wręcz kojarzonym z walką o przetrwanie.

Przykłady:

Moja szkoła jest jak Tytanik, ponieważ gdy do niej przyszedłem była wspaniała, ale z każdym dniem jest coraz gorzej i myślę o jej końcu (M 11).

Moja szkoła jest jak Tytanik. W pierwszych sześciu klasach jest to najlepsza szkoła, jaką można sobie wyobrazić: brak ocen, brak stresu i prac domowych. Za to w klasach siódmych i dalej zaczyna powoli tonąć, aż zatonie! (M 13).

METAFORA CHAOSU

Ta kategoria obejmuje dwie metafory: muzeum sztuki nowoczesnej i *losowej szansy*. Oba te porównania akcentują chaos, przypadkowość, nieprzewidywalność oraz kreatywność.

Metafora muzeum sztuki nowoczesnej eksponuje brak jakiegokolwiek schematyzmu w szkole oraz wrażenie wszechobecnego chaosu, ograniczonej kontroli i braku ścisłego, realizowanego odgórnie zarządzania tą przestrzenią.

Uczeń postrzega swoją szkołę jako dziwne, nieoczywiste, nieuporządkowane miejsce, choć – jak się okazuje – rama jakiegoś porządku pozostaje tu zachowana. Tę ramę można jednak dostrzec po pełniejszym wejściu w tę specyficzną zorganizowaną i funkcjonującą na co dzień rzeczywistość. Dopiero osadzenie się w niej pozwala odnaleźć w niej pewne prawidłowości, podporządkowane określonym regułom. Obraz szkoły jako muzeum sztuki nowoczesnej implikuje też kreatywność tego miejsca i ludzi z nim związanych, otwartą i intensywną – choć być może nierzadko słabo skoordynowaną – komunikację.

Podobnie za pomocą metafory *losowej szansy* próbowano opisać nieuporządkowanie i przypadkowość codzienności szkolnej. To porównanie mówi wprost o chaosie, o wrażeniu losowości wydarzeń rozgrywających się w szkole, o wrażeniu braku kontroli nad zdarzeniami. Tę wizję dopełnia nieoczywista skądinąd ilustracja, ponieważ autor metafory naszkicował twarz człowieka, co wyjaśnił następująco: *robię ten rysunek bo jest losowy i niespodziewany, tak samo jak rzeczy w naszej szkole* (M 5).

METAFORA WIĘZIENIA

Do tej kategorii przynależy metafora *luźnego więzienia* – miejsca, gdzie *niby jest miło, sympatycznie, ale jest dużo przymusów* (M 7). W tym porównaniu przymus zewnętrzny jest wyeksponowany, choć ukazany w różnych odsłonach: uczniowie są zmuszani do uczestnictwa w zajęciach, spożywania *obrzydliwego jedzenia*, przebywania w *karygodnych warunkach*. Opis na poziomie tekstualnym dopełniono rysunkiem symbolizującym opresyjny charakter szkoły – okna zabite deskami, drzwi zamknięte i zabezpieczone wielkim łańcuchem z kłódką, przez które uczniowie daremnie próbują się wydostać. Autor ten metafory uważa, że aby zmienić tę szkołę w lepsze, bardziej przyjazne młodym ludziom miejsce należy dać uczniom *więcej luzu*, ponieważ *nie powinni [oni] czuć się tłamszeni* w szkole.

WNIOSKI

W dociekaniach, których rezultaty zaprezentowano w tym artykule, źródłem inspiracji był nurt metafor organizacyjnych zdefiniowany przez Morgana. Przedmiotem analizy były uczniowskie metafory, za pomocą których opisywano rzeczywistość jednej ze szkół alternatywnej edukacji. Okazało się, że uczestniczący w badaniu uczniowie klas ósmych na różne sposoby postrzegają oraz interpretują tę rzeczywistość, co pozwala wnioskować o zróżnicowanym, wielowymiarowym obrazie tej szkoły jako organizacji. W wyniku analizy zebranego materiału wyłoniono pięć grup metafor: (1) kultury/klimatu, (2) hybrydowa, (3) katastroficzna, (4) chaosu, (5) więzienia. Podsumowując uzyskane wyniki, warto zwrócić uwagę na ważniejsze kwestie dotyczące postrzegania i *odczytywania* rzeczywistości swojej szkoły przez uczniów, którzy wzięli udział w badaniu.

Po pierwsze *uczniowskie przeniesienia* mają charakter *dychotomiczny*, ponieważ odsyłają, z jednej strony do pejoratywnego pejzażu poznawczego, z drugiej ukazują afirmatywne konotacje młodzieży związane ze szkołą.

Po drugie, interpretacje przestrzeni szkolnej, ich pola semantyczne w większości nie są skonwencjonalizowane, prócz metafory więzienia. Źródłem tak zróżnicowanego i bogatego zestawu metafor może być fakt, iż uczniowie klas ósmych od lat przebywają w otwartym i innowacyjnym środowisku dydaktycznym, odmiennym od behawioralnego kontekstu szkoły podawczej. Jednocześnie *bogaty i urozmaicony zestaw uczniowskich metafor o szkole stanowi cenne źródło autentycznej wiedzy na temat doświadczanego przez uczniów świata szkolnej codzienności* (Martyniuk, 2010, s.77).

Po trzecie, od sposobu postrzegania codzienności szkolnej i rozumienia *życia szkoły* przez osoby zanurzone w jego nurcie, zależy sposób ich działania. Z tego względu empiryczne rozpoznanie wyrażonych językowo sposobów interpretowania rzeczywistości organizacyjnej przez uczniów, a więc i myślenia o niej, może dostarczyć ważnych przesłanek do projektowania zmian służących doskonaleniu szkoły.

Proces werbalizacji doświadczeń szkolnych za sprawą metaforycznego ich opisu jest składnikiem procesów komunikacji, ale może też służyć uzgodnieniu, podejmowaniu decyzji lub perswazji. Umożliwia odkrycie istniejących

przekonań, które subiektywnie opisują funkcjonowanie szkoły, a które mogą być wykorzystane jako jedno ze źródeł wiedzy o niej. Z analizy uczniowskich metafor wynika, że choć rozpatrywana szkoła zapewnia bogate i różnorodne doświadczenia, *dużo się w niej dzieje*, to jednak zdarzenia są nieoczywiste i z punktu widzenia uczniów – losowe, chaotyczne, w skrajnej sytuacji mogące wręcz doprowadzić do katastrofy. Odnosząc te konstatacje do kultury organizacji i jej ewentualnej zmiany, warto, aby nad tymi metaforami namysł podjęli interesariusze badanej placówki z intencją ustalenia, czy wyłaniająca się z metafor reprezentacja szkoły jest z ich punktu widzenia pożądana oraz na ile odpowiada uświadomionej misji i wizji szkoły. Warto byłoby określić elementy pozytywne, które ilustrują najważniejsze wartości organizacji oraz rozważyć, z których cech/elementów kulturowych należy zrezygnować, a które powinny zostać zachowane lub/i wzmocnione. Z punktu widzenia badacza nie można jednak arbitralnie wskazać proponowanych rozwiązań (ewentualnej) zmiany. Obraz szkoły, jaki wyłania się ze zgromadzonych uczniowskich metafor, zdaje się odpowiadać wyobrażeniu szkoły zorganizowanej zgodnie z *oficjalnymi* założeniami jej funkcjonowania jako miejsca nieschematycznego, nastawionego na podmiotowość ucznia i umożliwiającego mu samodzielną, przyjemną i swobodną naukę i wzrost. Wydaje się, że szczególnie kadra zarządzająca powinna dokonać analiz uczniowskich metafor, koncentrując uwagę zwłaszcza na tych spośród nich, które niosą wiedzę o szkole dotychczas dla nich ukrytą lub nie w pełni nieuświadomianą. Ponadto, interesujące, a może i konieczne byłoby zrozumienie metaforycznej natury subiektywnych reprezentacji analizowanej organizacji, którymi dysponują wszyscy jej członkowie. Wówczas można byłoby spróbować zaprojektować rozwiązania, które będą w możliwie najbardziej bezpośredni sposób oddziaływać na postrzeganie szkoły, zmieniając je bądź wzbogacając zgodnie z ustaloną wizją. Należy jednak mieć na uwadze, że choć metafora daje możliwość poznania mentalnego obrazu opisywanej rzeczywistości, nie powinna być traktowana jako narzędzie zapewniające obraz obiektywny, jedyny i kompleksowy. Chcąc więc projektować zmianę kulturową, należałoby wpierw dokonać wieloaspektowej diagnozy z wykorzystaniem różnych narzędzi.

Sięgając w badaniach kultury szkoły po metaforę lub inne narzędzia tekstualne, należy zdawać sobie sprawę z możliwości, ale też ograniczeń tych

instrumentów. Niewątpliwie metafora może nieść walor poznawczy i pragmatyczny. *Myślenie metaforyczne naprowadzana pewne tropy, wskazuje ukryte cechy badanego obiektu, skłania do twórczego myślenia, jednak niema sensu całkowite utożsamianie opisywanego obiektu z metaforą* (Sułkowski, 2004, s. 10). Do uzyskanego więc za jej pomocą obrazu organizacji należy podchodzić z typowym dla działań naukowych krytycyzmem. W kontekście uzyskanych wyników warto zastanowić się, na ile uczniowskie metafory *trafnie oddają* czy odzwierciedlają kluczowe cechy życia ich szkoły, a także relacje pomiędzy różnymi elementami złożonej, wielopoziomowej struktury tej organizacji. Innymi słowy, pojawiają się pytania o zakres i jakość treści poznawczej analizowanych metafor – na ile są one zakotwiczone w pewnych uogólnieniach, w wyobrażeniach o szkole jako instytucji edukacyjnej, na ile zaś odzwierciedlają indywidualne doświadczenia podmiotu, gromadzone w konkretnej przestrzeni, z uwzględnieniem całej jej specyfiki.

NOTA AUTORSKA

Artykuł powstał w ramach realizacji zespołowego projektu badań kultury szkoły nt. *Kim jesteśmy i jak robimy tu różne rzeczy? Portrety kultur szkół innych niż wszystkie* (BNS-4/2022-Z).

REFERENCES

- Arystoteles. (1988). *Retoryka-Poetyka*, tłum. K. Podbielski. PWN.
- Babicka-Wirkus, A. (2018). Kultura szkoły w optyce metafory. *Parezia*, 2(10), 58-70.
- Borawska-Kalbarczyk, K. (2020). Dziecko w roli ucznia – refleksje o procesie kształcenia w dwóch metaforach, w: E.J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz (red.) *Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim*, 179-192, Białystok.
- Cameron, L. (2003). *Metaphor in educational discourse*. Continuum.
- Cassirer, E. (1946). *Language and myth*. Harper and Brothers.
- Cerit, Y. (2006). School Metaphors: The Views of Students, Teachers and Administrators. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 6 (3), 692-699
- Cleary, C., Packard, T. (1992). The use of metaphors in organizational assessment and change. *Group & Organization Management*, 17 (3), 229-241.
- Cornelissen, J. P., Oswick, C., Christensen, L. T. and Phillips, N. (2008). Metaphor in organizational research: Context, modalities and implications for research introduction. *Organization Studies*, 29(1), pp. 7-22.
- Czerepaniak-Walczak, M. (2020). Kultura szkoły, jej trwanie i zmiana. O sile oddziaływania gramatyki szkoły. *Czas Kultury*, 1, 13-19.
- Demir, C.E. (2007) Metaphors as a reflection of middle school students' perceptions of school: A cross-cultural analysis. *Educational Research and Evaluation*, 13(2), 89-107.
- Golnau, W. (2016). Wykorzystanie metafory w teorii organizacji. *Zarządzanie i Finanse*, 14(4), 345-363.
- Grant, D., Oswick, C. (1996). *Metaphor and organizations*. Sage.
- Janukowicz, M. (2010). Metafory szkoły XXI wieku. *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Seria: Pedagogika*, 19, 67-73.
- Jendza, J. (2017). Metafory w badaniach edukacyjnych – propozycja metodologiczna. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 24, 239-257.
- Kuraś, M., Zając, A. (1996). Metafory organizacyjne – narzędzie badania i diagnozowania potrzeb użytkowników. *Zeszyty Naukowe. AE*, 474.
- Lakoff, G. Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press.
- Martyniuk, W. (2010). Uczniowskie metafory szkoły. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 2(5), 67-78.
- Morgan, G. (1980). Paradigms, Metaphors and Puzzle Solving in Organizational Theory. *Administrative Science Quarterly*, 25(4), 605-622.
- Morgan, G. (1983). More on Metaphor: Why We Cannot Control Tropes in Administrative Science. *Administrative Science Quarterly*, 28(4), 601-607.
- Morgan, G. (1986). *Images of Organization* Sage.
- Morgan, G. (2011). Reflections on images of organization and its implications for organization and environment. *Organization & Environment*, 24(4), 459-478.

- Pragglejaz Group. (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1-39.
- Pawłowska, A. (2006). Badanie relacji społecznych w organizacji z wykorzystaniem metod projekcyjnych. *Studia i materiały/Wydział Zarządzania Uniwersytet Warszawski*, 1, 7-17.
- Putnam, L.L., Boys, S. (2006). 'Revisiting metaphors of organizational communication, in: S.R. Clegg, C. Hardy, T.B. Lawrence, W.R. Nord (eds.), *The Sage handbook of organization studies*, 541-576. Sage.
- Sułkowski, Ł. (2004). Metafory w życiu organizacji. *Przegląd Organizacji*, 6(773), 7-10.
- Sułkowski, Ł. (2011). Metafory, archetypy i paradoksy organizacji. *Organizacja i Kierowanie*, 2 (145), 55-69.
- Śliwerski, B. (2017). *Meblowanie szkolnej demokracji. Seria: Kultura szkoły*. Wolters Kluwer.
- Tuohy, D. (2002). *Dusza szkoły. O tym, co sprzyja zmianie i rozwojowi*. PWN.
- Weick, K.E., Daft, R.L. (1983). The Effectiveness of Interpretation Systems, in: K. S. Cameron, D. A. Whetten (eds.), *Organizational Effectiveness: A Comparison of Multiple Models*, 71-93. Academic Press.
- Zajac, A. (2004). *Metafory organizacyjne w badaniu potrzeb informacyjnych przedsiębiorstwa*. Rozprawa doktorska. Akademia Ekonomiczna.